

İNKLÜZİV TƏHSİL MƏSƏLƏLƏRİ
ISSUES IN INCLUSIVE EDUCATION
ВОПРОСЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

UOT 159.9.07

Ayşən Kənan qızı Məmmədova
Azərbaycan Dillər Universitetinin
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı
<https://orcid.org/0009-0001-5144-1581>
Email: aysenmemmedova99@mail.ru
[https://doi.org/10.69682/arti.2026.93\(1\).161-165](https://doi.org/10.69682/arti.2026.93(1).161-165)

TƏLİM ÇƏTİNLİKLƏRİ PROBLEMİNİN PEDAQOJİ-PSIXOLOJİ MAHİYYƏTİ
VƏ SƏBƏBLƏRİ

Ayshan Kanan Mammadova
doctorial student in the program of doctor of philosophy
at Azerbaijan University of Languages

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ESSENCE AND CAUSES OF THE PROBLEM
OF LEARNING DIFFICULTIES

Айшан Кянан гызы Мамедова
докторант по программе доктора философии
Азербайджанского Университета Языков

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И ПРИЧИНЫ ПРОБЛЕМЫ
УЧЕБНЫХ ТРУДНОСТЕЙ

Xülasə. Məqalədə təlim çətinlikləri probleminin pedaqoji və psixoloji mahiyyəti elmi-nəzəri yanaşmalar əsasında kompleks şəkildə araşdırılır. Tədqiqat göstərir ki, təlim çətinlikləri şagirdlərin idrak fəaliyyətinin səviyyəsi, motivasiya sistemi, emosional sabitlik, sosial münasibətlər və təlim mühitinin keyfiyyətindən asılı olaraq formalaşır. Məqalədə təlim prosesində müşahidə olunan əsas problemlər sistemləşdirilərək onların aradan qaldırılması üçün fərdiləşdirilmiş təlim, psixopedaqoji dəstək, motivasiya yanaşmaları və müəllim-şagird əməkdaşlığına əsaslanan integrativ model təklif olunur. Bu yanaşma təlim prosesinin səmərəliliyinin artırılması və şagirdlərin davamlı inkişafının təmin edilməsinə yönəlib.

Açar sözlər: *təlim çətinlikləri; pedaqoji-psixoloji səbəblər; idrak prosesləri; motivasiya; fərdiləşdirilmiş təlim; psixopedaqoji dəstək*

Abstract. The article provides a comprehensive examination of the pedagogical and psychological essence of learning difficulties based on scientific and theoretical perspectives. The study demonstrates that learning difficulties are shaped by factors such as students' cognitive functioning, motivational system, emotional stability, social relationships, and the quality of the learning environment. The article systematizes the main challenges observed in the educational process and proposes an integrative model grounded in individualized instruction, psychopedagogical support, motivational approaches, and teacher-student collaboration. This approach aims to enhance the effectiveness of the learning process and ensure the sustainable development of learners.

Keywords: *learning difficulties; pedagogical-psychological causes; cognitive processes; motivation; individualized learning; psychopedagogical support*

Аннотация. В статье комплексно исследуется педагогическая и психологическая сущность проблемы учебных трудностей на основе научно-теоретических подходов. Исследование показывает, что учебные трудности формируются в зависимости от уровня познавательной деятельности

учащихся, их мотивационной системы, эмоциональной устойчивости, качества социальных отношений и образовательной среды. В статье систематизированы основные проблемы, наблюдаемые в учебном процессе, и предложена интегративная модель, основанная на индивидуализированном обучении, психолого-педагогической поддержке, мотивационных подходах и сотрудничестве «учитель–ученик». Данный подход направлен на повышение эффективности учебного процесса и обеспечение устойчивого развития учащихся.

Ключевые слова: учебные трудности, педагогико-психологические причины, познавательные процессы, мотивация, индивидуализированное обучение, психолого-педагогическая поддержка

Müasir dövrdə təlim prosesinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi pedaqoji və psixoloji elmin ən mühüm istiqamətlərindən biri hesab olunur. Təlimdə çətinliklərin yaranması problemi bu kontekstdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki təlim çətinlikləri yalnız fərdi öyrənmə tempinin ləngiməsi ilə deyil, həm də şəxsiyyətin inkişaf dinamikasının pozulması ilə əlaqələndirilir [12]. Təlimdə qarşılaşılan çətinliklər, bir qayda olaraq, şagirdin idrak, emosional və iradi sferalarının kompleks qarşılıqlı təsirindən doğur və bu, pedaqoji müdaxilələrin sistemli şəkildə həyata keçirilməsini zəruri edir.

UNESCO-nun 2023-cü il hesabatına əsasən, təlimdə çətinliklərin vaxtında müəyyənləşdirilməsi və aradan qaldırılması təhsil sistemlərinin inklüzivliyinin əsas göstəricisidir. Bu baxımdan təlim çətinlikləri təkcə fərdi psixoloji məsələ deyil, həm də sosial-pedaqoji prosesin keyfiyyət göstəricisidir [16].

Təlim çətinliklərinin yaranmasının pedaqoji və psixoloji səbəbləri

Psixoloji aspektdən baxıldıqda, təlim çətinlikləri idrak fəaliyyətinin komponentləri – diqqət, hafizə, təfəkkür, qavrayış və nitqin inkişaf səviyyəsi ilə sıx bağlıdır. Pedaqoji baxımdan isə, təlim çətinlikləri tədris metodlarının, təlim materialının təqdimat formasının, müəllim-şagird qarşılıqlı əlaqəsinin və motivasiya sisteminin səmərəliliyindən asılı olur [12].

Təlim çətinliklərinin pedaqoji-psixoloji mahiyyəti onların yalnız öyrənmə fəaliyyətində yaranan mexaniki maneələrlə məhdudlaşmadığını, əksinə, bütövlükdə təlim mühitinin keyfiyyəti və şagirdin şəxsiyyət inkişafı ilə əlaqəli olduğunu göstərir.

“Təlim çətinlikləri” anlayışı müxtəlif elmi məktəblərdə fərqli şəkildə izah edilir. L.S. Vıqotski bu anlayışı “uşağın inkişafının aktual səviyyəsi ilə potensial inkişaf səviyyəsi arasındakı ziddiyyət” kimi dəyərləndirərək “yaxın inkişaf zonası” konsepsiyasını irəli sürmüşdür [17, s.184]. Piaget isə təlim çətinliklərini koqnitiv in-

kişaf mərhələlərinin təbii keçidlərində baş verən disbalansla əlaqələndirmişdir [10, s.28].

Müasir Azərbaycan pedaqoji elminə görə, təlim çətinlikləri şagirdin idrak fəaliyyətinin motivasion, əməli və refleksiv komponentləri arasında harmoniyanın pozulması nəticəsində yaranan öyrənmə maneələridir [3, s.28]. Həmçinin, bu çətinliklər funksional (idrak, diqqət, hafizə ilə bağlı), motivasion (öyrənməyə maraq və məqsədyönlülük səviyyəsi ilə bağlı) və sosial (ailə, müəllim, sinif mühiti ilə bağlı) aspektlərdə təsnif edilir.

Təlim çətinliklərinin çoxşaxəli olması onu göstərir ki, bu problem nə yalnız psixoloji, nə də sırf pedaqoji müstəvidə izah oluna bilər. Əksinə, o, hər iki elmin integrativ müstəvisində öyrənilməli və tədris prosesinə kompleks yanaşma tələb edir.

Təlim çətinliklərinin tədqiqi problemi XIX əsrin sonlarından etibarən pedaqoji psixologiyanın mühüm istiqamətlərindən biri kimi formalaşmışdır. Əvvəlcə bu problem əsasən “uğursuz şagird” fenomeni kontekstində izah olunurdu [13], lakin XX əsrin ortalarından başlayaraq psixoloji və sosial faktorların qarşılıqlı təsirinə diqqət yönəldilmişdir.

Təlim çətinliklərinin pedaqoji-psixoloji mahiyyətinin tədqiqi müasir təlim nəzəriyyələrinin mərkəzində dayanır və bu problemə integrativ, sistemli yanaşma zərurəti meydana çıxarır.

Təlim çətinliklərinin yaranma səbəbləri çoxfaktorludur və bu faktorlar pedaqoji, psixoloji, sosial və mədəni mühitin qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşır. Müasir elmi ədəbiyyatda bu səbəblər iki əsas istiqamətdə təsnif edilir: pedaqoji səbəblər və psixoloji səbəblər [5]. Bu təsnifat, təlim çətinliklərinin yalnız şagirdin fərdi xüsusiyyətləri ilə deyil, həm də təlim prosesinin təşkilati və metodoloji keyfiyyətləri ilə əlaqəsini üzə çıxarır.

Pedaqoji aspektdən təlim çətinliklərinin əsas səbəbi, təlim prosesinin planlaşdırılması və həyata keçirilməsində didaktik prinsip pozuntu-

ları və ya metodoloji uyğunsuzluqlardır. Məsələn, təlim məqsədlərinin şagirdlərin idrak səviyyəsinə uyğun müəyyən edilməməsi, təlim materialının həcmə çox və ya məzmun baxımından abstrakt olması öyrənmə prosesini çətinləşdirir.

Bir sıra tədqiqatlar göstərir ki, müəllimlərin çoxu tədris prosesində fərdiləşdirilmiş və diferensiallaşdırılmış yanaşmanı yetərinə tətbiq etmir. Bu isə fərqli idrak potensialına malik şagirdlər üçün eyni təlim strategiyasının istifadəsinə gətirib çıxarır ki, nəticədə bəzi şagirdlər üçün təlim prosesi ləngiyir, digərləri isə motivasiyasını itirir [15].

Digər mühüm pedaqoji səbəb müəllimin kommunikativ üslubu və pedaqoji münasibətlər sistemidir. Müəllimin sərt nəzarətə əsaslanan, avtoritar idarəetmə tərzini çox vaxt şagirdlərdə qorxu, özünə inamsızlıq və öyrənmə passivliyi yaradır [2, s.348]. Əksinə, demokratik və empatik ünsiyyət tərzini öyrənməyə marağı, iştirakçılığı və sosiomotiv komponentləri gücləndirir.

Azərbaycan təhsil sistemində aparılmış empirik tədqiqatlara əsasən, təlim çətinliklərinin formalaşmasında təlim mühitinin struktur problemi də mühüm rol oynayır. Tədqiqatçılar göstərir ki, siniflərin sıxlığı, dərs vaxtının azlığı, təlim vəsaitlərinin köhnəlmiş olması kimi amillər öyrənmənin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir. Bu isə xüsusilə zəif akademik hazırlığa malik şagirdlərdə təlim çətinliklərinin daha da dərinləşməsinə səbəb olur [3, s. 84].

Pedaqoji səbəblərdən biri də motivasiya sistemi və qiymətləndirmə mexanizmlərinin düzgün qurulmamasıdır. Əgər tədris prosesi yalnız nəticəyə yönülmüş qiymətləndirmə ilə məhdudlaşarsa, prosesual nailiyyətlər, yaradıcılıq və fərdi irəliləyişlər kölgədə qalır. Bunun nəticəsində şagirdlər öz potensiallarını reallaşdırma bilmir və təlimdə çətinliklər qaçılmaz olur.

Bütün bunlar göstərir ki, pedaqoji mühitin səmərəliliyi ilə təlim çətinlikləri arasında birbaşa asılılıq mövcuddur. Müəllimin tədris strategiyası, təlim mühitinin təşkili və motivasion strukturun balanslaşdırılması təlim çətinliklərinin qarşısının alınmasında əsas amillərdəndir.

Təlim çətinliklərinin psixoloji səbəbləri şagirdin fərdi-idrak xüsusiyyətləri, emosional vəziyyəti, motivasiya səviyyəsi və sosial-psixoloji adaptasiyası ilə sıx bağlıdır. Psixoloji amillər çox zaman pedaqoji faktorların nəticəsi kimi meydana çıxsada, onların müstəqil rolu da danılmazdır.

İlk növbədə qeyd edilməlidir ki, idrak proseslərinin inkişaf səviyyəsi təlim çətinliklərinin başlıca psixoloji səbəblərindəndir. Diqqətin qeyri-sabitliyi, hafizənin zəif həcmi, məntiqi təfəkkürün kifayət qədər inkişaf etməməsi öyrənmənin strukturunda boşluqlar yaradır [7]. Bu kimi hallar nəticəsində şagird informasiyanı qavramaqda, onu analiz və sintez etməkdə çətinlik çəkir.

Digər mühüm psixoloji səbəb emosional gərginlik və özünə inamsızlıqdır. Bandura (1997) "özünəsəmərə" (self-efficacy) anlayışını irəli sürərək göstərmişdir ki, fərdin öz qabiliyyətinə inam səviyyəsi onun öyrənmə motivasiyasını və nailiyyətlərini birbaşa müəyyənləşdirir. Təlimdə müvəffəqiyyətsizlik yaşayan şagirdlərdə özünəsəmərə səviyyəsi aşağı düşür, nəticədə yeni tapşırıqlara münasibətdə qorxu və qaçınma davranışı yaranır.

Bəzi hallarda təlim çətinlikləri neyropsixoloji və fizioloji amillərlə də əlaqədardır. Bu halda diqqət çatışmazlığı, qavrama pozuntuları və ya yüngül öyrənmə geriliyi kimi hallar müşahidə olunur [9]. Belə hallarda pedaqoji müdaxilə ilə yanaşı psixoloji dəstək proqramlarının tətbiqi zəruridir.

Təlim çətinliklərinin yaranması prosesində pedaqoji və psixoloji amillər bir-birindən asılı şəkildə fəaliyyət göstərir. Tədris metodikasının uyğunsuzluğu psixoloji gərginlik yaradır, psixoloji uyğunsuzluq isə pedaqoji nəticələrin səmərəsini azaldır. Məsələn, müəllimin sərt tənqidi yanaşması (pedaqoji faktor) şagirdin özünə inamını azaldır (psixoloji nəticə), bu isə növbəti mərhələdə idrak aktivliyini zəiflədir [1].

Bu baxımdan təlim çətinliklərinin səbəblərinin analizi sistem yanaşma tələb edir. Bu yanaşmada tədris mühitinin struktur elementləri – müəllim, şagird, məzmun, metod və şərait – qarşılıqlı təsir sistemi kimi nəzərdən keçirilir.

Təlim çətinliklərinin aradan qaldırılması üçün pedaqoji mühitin humanistləşdirilməsi, psixoloji dəstəyin institusional səviyyədə təmin edilməsi və müəllimlərin psixopedaqoji hazırlıq səviyyəsinin artırılması mühüm şərtədir. Bu istiqamətdə həm milli, həm də beynəlxalq təcrübənin inteqrasiyası təlim prosesinin effektivliyinə mühüm töhfə verə bilər.

Təlim çətinliklərinin aradan qaldırılması pedaqogika və psixologiyanın kəsişməsində duran ən aktual tədqiqat istiqamətlərindən biridir. Müasir dövrdə bu məsələ yalnız şagirdlərin aka-

demək uğursuzluqlarının korreksiyası kimi deyil, həm də onların şəxsiyyət inkişafı, emosional sabitliyi və sosial adaptasiyası ilə əlaqəli kompleks problem kimi qiymətləndirilir [16]. Təlimdə çətinliklərin aradan qaldırılması, bir tərəfdən, tədris prosesinin struktur və məzmun elementlərinin optimallaşdırılmasını, digər tərəfdən isə şagirdin psixoloji ehtiyaclarının nəzərə alınmasını tələb edir.

Pedaqoji baxımdan təlim çətinliklərinin aradan qaldırılması üçün ən effektiv istiqamətlərdən biri fərdiləşdirilmiş və diferensial təlim modelidir. Tədqiqatçıların fikrincə, öyrənmə prosesində şagirdin maraqları, təcrübəsi və idrak tərzini nəzərə alınmalıdır [14]. Müəllim tədris prosesini yalnız bilik ötürmək vasitəsi kimi deyil, həm də inkişafedici fəaliyyət kimi qurmalıdır.

Azərbaycan təhsil sistemində fərdiləşdirilmiş təlim prinsipi "Təhsil haqqında Qanun" (2009) və "Ümumtəhsil sisteminin kurikulum konsepsiyası"nda (2013) öz əksini tapmışdır. Bu sənədlərdə qeyd olunur ki, təlim prosesi şagirdin fərdi inkişaf trayektoriyasını dəstəkləməli, onun idrak potensialına uyğun metod və resurslardan istifadə etməlidir. Belə ki, fərdiləşdirilmiş təlim şəraitində müəllim-şagird münasibətləri transformativ xarakter daşıyır və bu, təlim çətinliklərinin azalmasına səbəb olur.

Digər mühüm pedaqoji yanaşma inklüziv təlim modelidir. UNESCO-nun 2023-cü il hesabatına görə, təlimdə çətinlikləri olan şagirdlərin təhsil prosesinə tam inteqrasiyası üçün inklüziv mühitin yaradılması əsas prioritet istiqamətlərdən biridir [16]. Inklüziv yanaşma fərqliliklərin aradan qaldırılmasına deyil, onların tədris prosesində nəzərə alınmasına yönəlir. Inklüziv pedaqogika yalnız xüsusi təhsil ehtiyacı uşaqlar üçün deyil, həm də öyrənmə tempində və motivasiyada fərqlənən bütün şagirdlər üçün effektivdir.

Bütün bu pedaqoji yanaşmaların səmərəsi müəllimin peşəkar səriştəsindən, psixopedaqoji hazırlığından və reflektiv düşüncə qabiliyyətindən asılıdır. Tədqiqatçılar vurğulayır ki, müasir müəllim yalnız bilik ötürən deyil, həm də öyrənməni fasilitasiya edən şəxs kimi çıxış etməlidir [6]. Bu yanaşma müəllimin həm pedaqoji, həm də psixoloji funksiyasını genişləndirir.

Təlim çətinliklərinin aradan qaldırılmasında psixoloji yanaşmalar əsasən emosional, motivasiya və sosial-psixoloji dəstək mexanizmlərinə yönəlmişdir. Psixoloji dəstəyin məqsədi yal-

nız çətinliklərin simptomlarını aradan qaldırmaq deyil, həm də onların dərin psixodinamik səbəblərini müəyyənləşdirməkdir.

Digər mühüm istiqamət emosional-psixoloji sabitliyin formalaşdırılmasıdır. Təlimdə uğursuzluq yaşayan şagirdlərdə özünəinamsızlıq, qorxu və narahatlıq kimi emosional gərginliklər yaranır. Bu vəziyyətlərdə psixoloji konsultasiya, qrup terapiyası və emosional dəstək proqramları mühüm rol oynayır [11]. Təhsil müəssisələrində psixoloq-müəllim əməkdaşlığı bu funksiyaları həyata keçirən əsas mexanizmdir.

Azərbaycan təcrübəsində psixoloji dəstək mexanizmlərinin institusional formalaşması son illərdə inkişaf etmişdir. Təhsil Nazirliyinin 2022-ci il hesabatına əsasən, ümumtəhsil məktəblərində psixoloji xidmətlərin keyfiyyətinin artırılması istiqamətində yeni standartlar hazırlanmış, "Psixoloji Xidmət Mərkəzləri" şəbəkəsi genişləndirilmişdir. Bu təşəbbüslər təlimdə çətinlikləri olan şagirdlər üçün psixoloji yardımın əlçatanlığını artırmağa yönəlib.

Təlim çətinliklərinin aradan qaldırılmasında pedaqoji və psixoloji yanaşmaların bir-birindən ayrılmaz şəkildə tətbiqi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu baxımdan interdisiplinar pedaqoji-psixoloji modellər (məsələn, "təlim mentorluğu", "inklüziv psixopedaqogika" və s.) son illərdə beynəlxalq təhsil sistemlərində geniş tətbiq edilir [8]. Bu modellər müəllim və psixoloq əməkdaşlığını, eləcə də valideynlərin təlim prosesinə aktiv qoşulmasını nəzərdə tutur.

Aparılan elmi-nəzəri təhlillər göstərdi ki, təlim çətinlikləri problemi müasir pedaqoji və psixoloji elmin kəsişməsində duran kompleks və çoxşaxəli məsələdir. Bu çətinliklər yalnız şagirdin fərdi qabiliyyətləri ilə deyil, həm də təlim prosesinin məqsəd, məzmun, metod və təşkilati mühit amillərinin qarşılıqlı təsiri ilə bağlıdır. Təlimdə çətinliklərin aradan qaldırılması istiqamətində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, problemin həlli yalnız formal pedaqoji müdaxilələrlə deyil, həm də şəxsiyyətyönlü, inteqrativ və inkişafetdirici yanaşmalarla mümkündür.

Təlim çətinliklərinin pedaqoji-psixoloji mahiyyəti onların iki əsas səviyyədə – idrak (koqnitiv) və motivasiya-emosional səviyyələrdə formalaşdığını təsdiqləyir. Bu baxımdan, tədris prosesində yaranan çətinliklərə sırf nəticəyönlü deyil, prosesyönlü yanaşma zəruridir.

Problemin aktuallığı. Təlim çətinlikləri müasir təhsil sistemində şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə və sosial-emosional inkişafına birbaşa təsir göstərən əsas problemlərdən biri kimi aktuallığını qorumaqdadır. İnformasiya yükünün artması, tədris prosesinin mürəkkəbləşməsi və fərdi fərqlərin nəzərə alınmaması şagirdlərdə idrak və motivasiya səviyyəsində əlavə çətinliklərin yaranmasına səbəb olur. Bu problemin pedaqoji-psixoloji aspektdə araşdırılması təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və diferensial yanaşmaların tətbiqi baxımından xüsusi elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin elmi yeniliyi. Tədqiqatda təlim çətinliklərinin pedaqoji və psixoloji amillər əsasında integrativ təsnifatı verilmiş və onların yaranmasını şərtləndirən amillər yeni elmi-metodoloji yanaşma ilə sistemləşdirilmişdir. Həmçinin fərdiləşdirilmiş tə-

lim, motivasion dəstək və psixopedaqoji müşayiətin birləşdirildiyi kompleks model hazırlanaraq təlim çətinliklərinin aradan qaldırılmasında tətbiq üçün elmi əsaslandırma təqdim edilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Araşdırmada müəyyənləşdirilən pedaqoji-psixoloji mexanizmlər müəllimlərin təlim çətinliklərini daha operativ şəkildə diaqnostika etməsinə və onların aradan qaldırılması üçün məqsədyönlü metodik qərarlar qəbul etməsinə imkan yaradır. Tədqiqat nəticəsində təklif olunan diferensial və fərdiləşdirilmiş təlim modeli real tədris prosesində tətbiq oluna biləcək səmərəli pedaqoji texnologiyaların formalaşdırılmasına xidmət edir. Eyni zamanda hazırlanan psixopedaqoji dəstək yanaşmaları şagirdlərin emosional sabitliyinin və öyrənmə motivasiyasının yüksəldilməsinə praktik töhfə verir.

Ədəbiyyat

1. Bandura A. Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning // *Educational Psychologist*. –1993. Vol. 28, № 2. –P. 117–148.
2. Bandura, A. Self-efficacy: The Exercise of Control. – New York: W. H. Freeman, –1997. – 604 p.
3. Əhmədov, M. Pedaqoji psixologiya. / M. Əhmədov. – Bakı: Çıraq, –2010. –324 s.
4. ERIC. Educational Resources Information Center (ED385379).
5. Hallahan D. P., Kauffman J. M., Pullen P. C. Exceptional Learners: An Introduction to Special Education. 12th ed. – Boston: Pearson, –2015.
6. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-analyses Relating to Achievement. – London: Routledge, –2009.
7. International Dyslexia Association. Dyslexia in the Classroom: What Every Teacher Needs to Know. – Baltimore, MD: IDA, –2015.
8. OECD. Teachers and School Leaders as Lifelong Learners: International Summit on the Teaching Profession. – Paris: OECD Publishing, –2020.
9. Pennington B. F. Diagnosing Learning Disorders: A Neuropsychological Framework. 2nd ed. – New York: Guilford Press, 2009.
10. Piaget, J. Psychology and Pedagogy. – New York: Viking Press, –1972. – 189 p.
11. Reynolds, C. R., Fletcher-Janzen E. Handbook of School Psychology. 4th ed. – New York: Wiley, –2011.
12. Snow, C. E., Burns M. S., Griffin P. Preventing Reading Difficulties in Young Children. – Washington, DC: National Academy Press, –2005.
13. Thorndike, E. L. Educational Psychology: The Psychology of Learning. – New York: Teachers College, Columbia University, –1913.
14. Tomlinson, C. A. How to Differentiate Instruction in Academically Diverse Classrooms. 3rd ed. – Alexandria, VA: ASCD, –2017.
15. Tomlinson, C. A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. 2nd ed. – Alexandria, VA: ASCD, –2014.
16. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Inclusion and Education. – Paris: UNESCO Publishing, –2023.
17. Vıqotskiy, L. S. Myşleniye i reč. – Moskva: Pedagogika, 1991. – 287 s.
18. Zhou M., Brown D. (Eds.) Educational Learning Theories. 2nd ed. – Oregon: Education Open Textbooks, –2017.

Redaksiyaya daxil olub: 10.12.2025